

NGA ARBEN NDRECA

Këto letra i drejto heshin Martin Camajt në vitin 1951 prej një vajze të re prej Beogradit, e cila po atë vit do të bahej edhe grueja e tij. Bahet fjalë për Nina Bogdanoviæ, e lindun në vitin 1924 në Beograd, në familjen e Dobroslavit dhe Dragës. I jati ishte avokat dhe nënkryetar i bashkisë së qytetit në vitet 1933-34.

Nina mbasi kishte studjue për dy semestra sllavistikë (rusisht, çekisht e serbisht) në universitetin Karlova të Pragës, detyrohet me u kthye në atdhe prej autoriteteve jugosllave dhe me vijue studimet në Beograd, ku edhe laurohet në vitin 1950. Po atë vit njihet me Martin Camajn, i cili studioonte romanistikë dhe thellohej në albanologji, i ndihmuem prej prof. Henrik Bariaë.

Martini dhe Nina martohen në qershor të vitit 1951 në Beograd, së pari në bashki e në fund në kishën katolike të Krishtit Mbret, tue pasë si dëshmitar martese Ndue Gjomarkajn dhe Skënder Kastratin.

Krijimtaria dhe puna kërkimore e Martinit në Beograd jan të pengueme prej autoriteteve komuniste, madje, mbas botimit të dy vëllimeve të para poetike, kritika e quen poet dekadent që tematizon gjana anakronike. Kjo gjë e vret shumë poetin e ri, e kështu çifti i ri vendos me shkue në Itali. Camaj mbërrin me kalue i pari në Romë, e atje i ndihmuem kryesisht prej ish-mësuesve të vet të kolegjit jezuit të Shkodrës, Atë Luigi Rosa dhe Atë Zef Valentinit, i përkrahun prej Ernest Koliqit, nis studimet në Universitetin e Romës.

Nina, e mbetun në Beograd, e sëmurrë randë me veshka, vendos mbas gati një viti, në 1956, me shkue pranë të shoqit. E kështu, edhe pse në gjendje të keqe shëndetsore, mbërrin në kryeqytetin italian. Me ndihmën e Kishës katolike i mundësohet operacioni i kushtueshëm i heqjes së njenës veshkë. Jeta e çiftit të ri vijon, megjithë vështirësitë e mëdha ekonomike. Martini studjon në Romë, viziton kantundet arbëreshe për me hu-

Disa letra të panjohuna dashunie drejtue Martin Camajt

lumtue rreth gjuhës së tyne dhe bashkëpunon me *Shëjzat* e Koliqit. Ndërkaq nis me u afirmue si shkrimtar në rrethet kulturore të emigracionit. Në fundin e vitit 1961 shpërngulen në Milano, ku Martini mendonte se me ndihmëm

e Atë Luigi Rosa-ës do të mund të çante në botën akademike. Në pamundësi me u sistemue, vendos me shkue në München, ndërkaq Nina ndalet në Milano, ku do të japë gjuhën ruse, si asistente, në semestrin 1961-1962 në Bocconi. Në vitin

1962 do të shkojë pranë Martinit në München, ku ajo do të punojë për pak vite pranë *München American Elementary School* si mësuese dhe bibliotekare. Ndamja përfundimtare me Martinin ndodh në vitin 1968, dhe mbas

kësaj date Nina kthehet në Milano ku do të jetojë deri në nandor të vitit 1987. Mbas një parenteze njimbëdhjetëvjeçare në Beograd, në prag të luftës civile, ajo do të shkojë me jetue në München.

Vijon në faqen 14

Në këtë numër: Arben Ndreca, Shpëtim Çuçka për Dritëro Agollin, Derek Walcott sjellë nga Kujtim Morina, Feride Papeka, Aleksandar Qotriq sjellë nga Namik Dokle, Vasil Premçi...

A

ARGUMENT

Këto letra i përkasin pushimeve të kalueme në Zlatibor, një vend malor, në maj të vitit 1951, pak para martesës, ku Nina dhe Martini kishin shkue për arsye shëndetsore. Ajo tue qenë se viente prej veshkave, ndërsa Martini në të ri të vet, kur ishte nxanës në kolegjin jezuit të Shkodrës kishte vuejtë prej tuberkulozit. Letrat kanë një frymë të pastër e të freskët dashunijet. Dishmojnë për ndjeshmëninë e hollë të një vajze të re, që po bahej gati të ndante fatin e saj me shkrimtarin e madh shqiptar. Ato janë të shoqueme me disa vizatime të thjeshta e skofiare, që shprehin ambëlsinë e shpirtit të vajzës së re të dashnueme.

Letrat e vajzës së re

Këto letra i drejtoheshin Martin Camajit në vitin 1951 prej një vajze të re prej Beogradit, e cila po atë vit do të bahej edhe grueja e tij. Bahet fjalë për Nina Bogdanoviç, e lindun në vitin 1924 në Beograd, në familjen e Dobroslavit dhe Dragës. I jati ishte avokat dhe nënkryetar i bashkisë së qytetit në vitet 1933-34. Nina mbasi kishte studjue për dy semestra silavistikë (rusisht, çekisht e serbisht) në universitetin Karlova të Pragës, detyrohet me u kthye në atdhe prej autoriteteve jugosllave dhe me vijue studimet në Beograd, ku edhe laurohet në vitin 1950. Po atë vit njihet me Martin Camajin, i cili studiointe romanistikë dhe thellohej në albanologji, i ndihmuem prej prof. Henrik Bariae.

Çifti i ri

Jeta e çiftit të ri vijon, megjithë vështirësitë e mëdha ekonomike. Martini studjon në Romë, viziton katundet arbëreshe për me hulumtue rreth gjuhës së tyre dhe bashkëpunon me Shëjzat e Koliqit. Ndërkaq nis me u afirmue si shkrimtar në rrethet kulturore të emigracionit. Në fundin e vitit 1961 shpërngulen në Milano, ku Martini mendonte se me ndihmë e Atë Luigi Rosa-ës do të mund të çante në botën akademike.

NGA ARBEN NDRECA

Jeta e saj me shkrimtarin Martin Camaj ka mbetë pothuajse e panjohun, mbasi ajo vetë ka jetue e shmangun e në hije, por tue shfletue vëllimin poetik *Kanga e vërrin-ër* të vitit 1954, shohim kushtimin e Camajit për të: *Dhimbës s'ëme, Ninës. Martin.*

Ajo vetë nuk ka mbërrijit kurrë me e kuptue se çka ka dashtë me thanë me ketë kushtim, por i vjen ndër mend një shprehje e Dostojevskit: *Ijubov stradanje.*

Ndoshta dashunia asht kryesisht dhimbë!

Këto letra i përkasin pushimeve të kalueme në Zlatibor, një vend malor, në maj të vitit 1951, pak para martesës, ku Nina dhe Martini kishin shkue për arsye shëndetsore. Ajo tue qenë se viente prej veshkave, ndërsa Martini në të ri të vet, kur ishte nxanës në kolegjin jezuit të Shkodrës kishte vuejtë prej tuberkulozit.

Letrat kanë një frymë të pastër e të freskët dashunijet. Dishmojnë për ndjeshmëninë e hollë të një vajze të re, që po bahej gati të ndante fatin e saj me shkrimtarin e madh shqiptar. Ato janë të shoqueme me disa vizatime të thjeshta e skofiare, që shprehin ambëlsinë e shpirtit të vajzës së re të dashnueme.

Këto letra, me sa kemi marrë vesh, i ka ruejt për shumë kohë i ndershmi dom Prenk Ndreveshaj, mik dhe bashkëpunor i Martinit në familjen e *Shëjzave*.

Zlatibor, Maj 1951

Prej këtu, prej postës të cilën e vizitoj shpesh, shihet ma qartë dritarja e tij. Jam përpjekë edhe me vizatue tue qenë se e shoh kaq shpesh. E si jo? Këtu ai ka kalue plot tre muje. Këtu për herë të parë ka fillue me mendue për me dhe të ndiejnë për me. Kam besim se ka me i pëlqye me e kuptue këtë shtëpi e atë dritare. Fatkeqësisht nuk kam aparat fotografik, por gjithsesi kështu ka me i pëlqye ma tepër.

Zlatibor, 11.5.1951

Vështroj shpesh prej dritares vilën nga ana tjetër e rrugës. Vështroj e si me qenë tue pritë që në dritare ose në shtegun që vjen kah ne të shfaqet ndokush mungesën

Disa letra të panjohuna dashunie drejtue Martin Camajit

e të cilit e ndjej kaq shumë. Asht dikush pa të cilin ajo dritare e ai shteg m'i bajnë sytë me lotue. A e kam parandie atëherë, në shtator, se shikimi do të m'u ndalte në dritaren nga ana tjetër e rrugës e në shtegun që vjen këtej. A e kam parandie se do të vinte dita që do t'i vështrojshe me kaq shumë mall?

Ky vizatim i jemi nuk doli gja aspak. Por megjithatë për të, vetëm për të, ka me pasë pak vlerë sepse ka me i kujtue "zabelin", e unë ma bukur nuk di me e vizatue. Sikur të kisha pasë ngjyra, atëherë do të kishte dalë diçka tjetër. Ndoshta do të kishte dalë shumë ma i bukur. Atë çka i mungon këtij vizatimi, e di se ka me ia plotësue krejtësisht kujtesa e tij.

N.

V. 1951 Zlatibor

... Dielli tashma perëndoi. Hana asht ba gjithnjë e ma e verdhë. Dolëm në lëndinën prej nga shikimi hapet drejt Çigotës. Ti m'a pate kallëzue njatë lëndinë. U pata mrekullue. Isha aq e qetë pranë teje, Tini.

Kur kemi me u ngjité së bashku në atë majë që kaq shumë të josh prej fushë! Dëshiroj që me ty me i ngjité gjithmonë në maja të nalta, gjithnjë e ma tepër...

Nina

Prej këtij vendi shihet një pjesë e liqenit dhe e malit, ato vila të bukura në Palisadë të cilat me catitë e tyne të kuqe në të gjelbrën e errët të pishave duken si me qenë shtëpi përallash. Nëpër atë rrugë që ndrën djathas patëm shtetit një mbramje kur përpara kthimit na zuni një shi i ngohët i kandshëm.

A e mban mend Tini?

N.

U pata lodhë. U ulëm në bar. Ti nxorre një fjalor të vogël frëngjisht-italisht dhe fillove me më lexue parathanien në italisht. Mbas teje u përpoqa edhe unë. E kur lexova nuk di për të satën herë "s" në vend të "z"-së, shpërtheva prej marazit me vetveten. Ti qeshe lehtas. Për herë të parë të ndigjova se qeshë kaq shumë.

Mandje pamë larg. U mrekulluem të dy prej atij perëndimi të bukur e të bekuem. Befas u ktheve e më the: "A don që çdo mbramje të shohim së bashku perëndimin e diellit?"...

A e mban mend Tini se si të dy përnjheri u patëm ngazëlye me pamjen e tufës së denve të bardha të shpërndame nëpër fushat e blerita dhe me tingëllimën e ambël të kumbonëve? Në këto ka diçka me të vërtetë të bekueme dhe qetësuese, kaq ngushlluese e kaq të dilrës... pikërisht si njitash në kujtesën teme kur sjell ndër mend castet e kalueme me ty.

N.

Gjatë kthimeve prej shetitjeve shpesh i patëm ra nëpër këtë shteg, pranë hoteleve dhe pyjeve me pisha. U kthejshim tue lanë mbrapa çaste të mbushuna plot me bise- da me pak fjalë por me shumë mirëkuptim, çaste të bukura dhe të pastra siç janë të bukura edhe këto pamje të gjana të Zlatiborit, ky qielli i thellë i paskaj.

N.

Më kujtohet çasti kur për herë të parë pashë sytë e tu. Më ke vështrime me shumë vëmendje, me një shikim hetues dhe në atë shikim tandin kishte edhe mosbesim dhe shumë mbyllje në vetvete, e më vjen keq me e pranue, - por kishte edhe pak ironi. Kjo e fundit sigurisht si pasqyrim i mendimit tand të deriatëhershëm për gratë e ndoshta edhe si mbrojtje e përgatitun qysh ma përpara. A i kam ra në të?

Ai cast kaloi në terracën e kësaj vile. Prandaj edhe e vizatova. Por

edhe që të shohish këto dy dritare dhe të kujtoesh për atë vajzën të cilën nuk dëshiroj me e dashnueme.

N.

Kemi ardhë disa herë nën këtë pemë. Njëherë, ndërsa ishim shtri nën këtë pemë dhe po shikojshim nalt nëpër degë qiellin, njëherë, këndo i një zog në rrem. Unë të thashë: Ndigjo, e ti vune në dukje: "Po a e ndigjon? Asht pak i trishtuem." Me të vërtetë ai za ishte pak i trishtuem. E porsa ma the, edhe unë vuna re se zogu ishte pak i trishtuem, vuna re se edhe ti je pak i trishtuem, e atëherë edhe në zemër teme zuni vend trishtimi... sepse në atë çast ndjeva sesa i afërt je për me e sa i largët.

N.

Kjo asht pamja prej vendit ma të skajshëm të shtetitjes sonë të fundit, Tini.

...Patëm heshtë tue shikue malet e largëta, të cilat gjithnjë e ma shumë u tretin në errësinë. Hesh-tën tue e ndi se diçka po kalonte e se duhej të thoshim lamtumirë, ndoshta përgjithmonë? O jo, jo përgjithmonë. Unë nuk dëshirojsha që ky të ishte fundi. Unë e dijsa se ky nuk ishte fundi...

Gjatë kthimit më the: "Ky muej këtu në Zlatibor dhe njohja me ty ka me më mbetë si kujtimi ma i dashun." Pse më pat dhimbë aq shumë ajo fjala e jote e fundit? T'u pata përgjigje me çiltërsi të trishtueme e krenare: "Nuk dëshiroj të jem kujtim për ty."

E tashti shikoj nga malet e nalta dhe prej shpirtit më del kujt lutje: "Jo, kurrë mos qofshim kujtim për njëri-tjetrin, por gjithëherë, përgjithmonë e tashme e gjallë dhe e bukur!"

Nina

Përktheu prej serbo-kroatish-

P

POEZIA

Diplomati dhe përkthyesi Morina na ka propozuar Walcott, me një përkthim aspak të lehtë nga origjinali. Autori na vjen me një cikël, ku duket lartësia e veprës së tij, por edhe figuracioni disi i vështirë për publikun tonë...

NGA DEREK WALCOTT*

Dashuri pas dashurie

Do të vijë koha
kur me një gëzim të papërshkruar
do të përhëndesësh veten tek sa mbërrin
tek dera jote, në pasqyrën tënde
dhe secili do të buzëqeshë për ardhjen e tjetrit

dhe të thuash, ulu këtu. Ha, pi.
Dhe ta duash përsëri të panjohurin
që ishte vetja jote.
T'i japësh verë, bukë. T'i japësh zemrën tënde
kësaj vetje, të panjohurit që të ka dashur.

të gjithë jetën, të cilin e ke shpërfillur
për një tjetër, ai që të njeh përmendësh
Merri letrat e dashurisë nga rafti,

fotografitë, shënimet e dëshpërimit,
qëroje imazhin tënd nga pasqyra.
Ulu. Gëzoju jetës tënde.

Grushti

Grushti shtrëngohet rreth zemrës time.
Lirohet pakëz dhe i hap pak sytë
por ai shtrëngohet përsëri.
Kur nuk e kam dashur
dhimbjen e dashurisë? Por ky e ka kthyer

dashurinë e shkuar në mani. Ka mbërthimin
e fortë të një të çmenduri, kjo është
kapja pas tehut të paarsyeshmes, përpara
se të zhytet me ulërimë në humnerë.

Mbahu fort zemër. Kështu të paktën ti jeton.

Vdekja e një qyteti nga zjarri

Pasi puritani i ekzaltuar rrafshoi gjithçka përveç qiellit të kishëzuar
shkrova historinë prej dhjami të vdekjes së qytetit nga zjarri
nën një dritë qiri, që tymoste në lotë,
Doja të tregoja, në më shumë sesa dyll, besimet që u thyen si teli.
Gjithë ditën eca jashtë në mes të rrëfenjave të gërmadhave
I tronditur nga secili mur që qëndronte në rrugë si gënjeshhtar;
Lart ndrinte qielli i zogjve të gurëzuar, të gjithë retë ishin dengje
të shqyera nga plaçkitja dhe të bardha pavarësisht nga zjarri.
Pranë detit të vagëlluar kur Krishti ecte, unë pyesja veten përse
duhet që një njeri të derdhë lotë, kur bota e tij e pyllit dështon?
Në qytet, gjethet ishin letra por kodrat ishin një grumbull besimesh;
për një djale që ecte gjithë ditën, çdo gjethë ishte një frymë e gjelbër
Të rindërtosh një dashuri, mendova, ishte aq e pamundur sa
të bekoh vdekjen dhe pagëzimin nga zjarri.

Mes vere, Tobago

Plazhë të gjera ku piqet guri.

Vapë e bardhë
Lumë i gjelbër

Një urë,
palma të përcëlluara të zverdhura

Nga shtëpia e gjumit të verës
duke u kotur në gusht

Ditë që kam fiksuar,
ditë që kam humbur,

Ditë që rriten, si bijat,
krahë që më mbajnë.

Një klithmë e largët nga Afrika

Era valëzon gëzofin e mushkëllyer
të Afrikës, Kikuyu , të shpejtë si mizat,
zdrahen në rrjedhat e savanës.
Kufoma të shpërndara si në një vend parajse
vetëm krimbi, koloneli i kërmës, klith:
Nuk shpreh asnjë dhembshuri mbi këta të vdekur të ndarë!
Statistikat justifikojnë dhe studiuesit nxjerrin
veçoritë e politikës koloniale.

Derek Walcott (1930-2017)

I lindur në ishullin Saint Lucia, një ish koloni britanike në Inditë Perëndimore në Karaibe, poeti dhe dramaturgu Derek Walcott ndoqi studimet fillimisht për pikturë por iu kthye letërsisë që në rininë e tij. Vepra e tij e parë që i siguroi njohje ndërkombëtare ishte përmbledhja e poezive "In a Green Night: Poems 1948-1960" (1962) (Në një natë të gjelbër), një libër që sjell Karaibet dhe historinë e tyre si dhe thellohet në plagët e kolonializmit dhe neokolonializmit. Përmes një karriere të gjatë dhe të shquar, Walcott iu rikthye vazhdimisht temave të tij të gjuhës, fuqisë dhe vendit. Më 1992, Walcott fitoi Çmimin Nobel për Letërsi me motivacionin "një veprë poetike plot shkëlqim, që mbështetet në një vision historik dhe është produkt i një angazhimi multikulturor". Që nga vitet 50 të shekullit të kaluar, ai e ndante kohën ndërmjet Bostonit, Nju Jorkut dhe Saint Lucia dhe ka punuar për shumë kohë si pedagog në Columbia University, Yale University, Rutgers University, dhe Essex University në Angli. Walcott ishte një dramaturg i njohur gjithashtu. Më 1971, ai fitoi çmimin Obie Aëard për dramën e tij "Dream on Monkey Mountain" (Ëndrra në Malin e Majmunit).

Çfarë po i ngjiet fëmijës së bardhë të capërlyer në shtrat?
të egërve, të përdorurve si hebrejtë?
Të bërë shoshë nga rrahjet, turrat e gjata ndërpritën
nga pluhuri i bardhë i ibises , klithmat e të cilëve
na kanë shoqëruar që nga agui i qytetërimit.
Nga lumi i tharë apo pllaja që gëlon nga bishat
dhuna e bishës mbi bishën kuptohet
si ligj i natyrës, por njeriu i drejtë
e kërkon hyjnimin nga dhimbja e pësuar.
Delirante si këto bisha nervoze, luftërat e tij
hovin drejt plëndicit të tendosur të daulles
ndërsa bën thirrje për guxim, ende ajo frikë e brendshme
e paqes së bardhë i ka hyrë në palcë nga të vdekurit.

Përsëri nevoja brutale i fshin duart
me pecetën e një kauze të ndyrë, përsëri
një humbje e ndjeshmërisë tonë, si me Spanjën,
gorilla përleshet me supermenin.
Unë që jam i helmuar me gjakun e të dyve,
nga t'ia mbaj, i përcarë në vena?
Unë që kam mallkuar
oficerin e pirë të sundimit britanik, si të zgjedh
ndërmjet kësaj Afrike dhe gjuhës anglishte që dua?
T'i tradhëtoj të dyja, apo të kthej çfarë ata më japin?
Si mund të rri përballë kësaj kasaphane dhe të jem gjakftohtë
Si mund të kthehem nga Afrika dhe të jetoj?

Blues

Ata pesë apo gjashtë të rinj,
që po hanin drekë, të kërrusur,
në atë natë vere saç të nxehtë
më fishkëllyen. Të këndshëm
dhe miqësorë. Kështu unë ndalova.
MacDougal apo Christopher,
rrugë në vargonjtë e dritës.

Një festival vere. Apo një ditë
shenjti. Nuk isha shumë larg
shtëpisë, por jo me shumë dritë
për një nigger³, as shumë e errët
Kuptova se ishim të gjithë një,
uop⁴, nigger, cifut, përveç kësaj,

aty nuk ishte Central Park⁵
A po krekosem shumë?
E kuptoni drejt!
Ata e rrahin këtë nigger të verdhë,
të zi dhe të trishtuar.

Po. Gjatë gjithë kësaj skene, i trembur,
njëri përdori një thikë.
Unë vara pallton time të sapoblerë
sportive, jeshile në ulli
në një reklamë të ndriçuar.
Nuk bëra asgjë. Ata luftonin
me njëri-tjetrin, me të vërtetë.
Jeta u jepte ca shqelma.
Kjo është e gjitha, thika, hanxharë!

Fytyra ime e copëtuar, filxhani im i përgjakur
duke u derdhur. Xhaketa ime me degë ulliri
shpëtoi pa u grisur.
U zvarritta katër shkallë përpjetë
duke u kapur në një ulluk uji.
Kujtoj disa roje që ma bënin me dorë
duke thirrur, dhe nënën e një fëmije duke klithur
si "Jackie" apo "Terry"
"Mjaft më tani!"
Kjo nuk është asgjë, vërtet
Ata nuk marrin mjaft dashuri.

Ju e dini, ata nuk do t'ju vrasin.
Vetëm luajnë keq,
sic bëjnë të rinjtë amerikanë.
Por kjo më mësoi mua diçka
rreth dashurisë. Është e mundimshme.
Harroje atë.

Pas stuhisë

Kaq shumë ishuj!
Aq shumë ishuj sa ka një natën
në atë pemë nga e cila tunden meteorët
si frutat që bien përreth Schooner Flight⁶.
Por gjërat duhet të bien, kështu ka qenë gjithmonë,
në njërin anë Venusi, në tjetrën Marsi;
bien dhe janë një, tamam siç kjo tokë është
një ishull në arkipelagun e yjeve.
Miku im i parë ishte deti, tani ai është i fundit.
Pushoj së foluri tani. Punoj, pastaj lexoj,
nën dritën e një feneri të varur në direk të anijes.
Përqipem të harroj çfarë ishte lumturia
dhe kur nuk mundem, studioj yjet.
Nga njëherë jam vetëm unë dhe valët e shkumbëzuara
ndërsa kuverta bëhet e bardhë dhe hëna del nga një rë
si nga një derë dhe drita sipër meje
është një rrugë në dritën e hënës që më çon në shtëpi.
Shabina këndonte për ju nga thellësitë e detit.

Natën në kopshtet e Portit të Spanjës

Natën, vera e zezë i thjeshtëzon aromat
në fshat, mendon të paimagjinueshmen.

Myshku i zezakut, fshihet si djersa,
rrugicat kundërmojnë guackat e gocës së detit

Portokaj të vyshkur ngjyrë ari, mangallë me pjeprë
Tregtia dhe dajret e shtojnë vapën.

Zjarr ferri apo bordell kur kalon në Park Street
Tallazi i batocës në fytyrën e marinarit ka kaluar

me fosforeshencën e detit, dritat e një klubi nate
feksin si xixëllonjat në flokët e saj të trashë.

Të verbuar nga dritat e makinave, të shurdhët nga boritë e tak-
sive,
ajo ngre fytyrën nga llamba e dobët e karbitit të zi

drejt yjeve të bardha, si qytetet, neonet vezulluese
që digjen për t'u bërë kurva si ajo.

Në agshol, hamalli e kthen qerren
e arrave të vjedhura të kokosit drejt shtëpisë.

*Përktheu Kujtim Morina

(Footnotes)

¹ Grupi më i madh etnik në Kenia

² Shpend uji në vendet tropikale

³ Nigger: emërtim pozhorativ për afrikanët.

⁴ Një fjalë shumë fyese për një person nga Evropa jugore vecanërisht për italianët

⁵ Parku Oëdor në Nju Jork.

⁶ I referohet një poeme të Walcott me subjekt udhë
timin e një burri (Shabine) me anije reth Karaibeve.

A

ARGUMENT

NGA SHPËTIM ÇUÇKA

Vijon

18. Poema "Baladë e re për komisarin" (1964) që në titull e ngacmon përsëri lexuesin e sotëm. E para, sepse kjo fjalë (për atë që e njih dësi italishten apo frëngjishten) shoqërohet me kuptimin "shef", sidomos "shef policie". Por për një lexues që e njih të kaluarën tonë të para tridhjetë vjetëve, termi ka lidhje me një figurë të caktuar funksionari, të ngarkuar me punën politike në njësitë ushtarake. Ndokush mund të sjellë ndër mend edhe figurën e komisarit në aksionet e rinisë. Dhe fare të paktë mund të jenë ata që mbajnë në kujtesë figurën e komisarit të formacioneve partizane gjatë Luftës Nacionalçlirimtare.

Jo! Duket sikur këtu nuk ka asgjë interesante, madje shumëkujti kjo fjalë mund t'i shoqërohet në mendje me një shije të pakëndshme.

Jeta ka treguar me kohë që mënyra më e mirë për ta harruar historinë, mënyra më e mirë për ta fshirë kujtesën historike të një populli, mbetet ndotja e kuptimit të fjalëve, nxirja dhe nxjerrja nga përdorimi e vetë fjalës, praktikisht mallkimi i saj. Dhe, siç dihet, është thënë që herët – pra, edhe besuar – se në fillim ka qenë fjala. Pas saj kanë ardhur edhe gjërat e dukuritë. Rrjedhimisht, forca të caktuara në historinë e njerëzimit kanë luftuar kundër përparimit duke mallkuar fjalë të caktuara, nocione të caktuara. Sigurisht, edhe duke përndjekur ata njerëz, të cilët me anë të fjalëve dhe mendimeve të caktuara sillnin idenë e asaj rrugë, që të shpinte drejt përparimit.

"Balada e re për komisarin" trajton pikërisht figurën e komisarit të njësie partizane. Dhe që në vargjet e hyrjes na vjen e fuqishme thirrma e poetit:

O romantikë e atëhershme,
Mua me vete rrëmbemë,
Në ditët e ashpura, të etshme,
Pas komisarit shpjmë,
Të flas për kuvendet e tij në shtëpitë,
Ku flaka lëpinte kusinë,
Të flas si dëgjonin të rinjtë
Dhe pleqtë si mbanin habinë...

O kohë e komisarëve,
mos më lërë
Të ndryshkem në mendime,
Më merr; më hidh në zheg e në erë
Të viteve plot gjëmime!...

Sot njerëzit e kanë të vështirë të përfytyrojnë, pa le t'u duket romantik, një mjedis të tillë, ku flaka e zjarrit në vatër bën dritë duke lëpirë njëkohësisht kusinë e varur mbi zjarr, ku është vënë gatësja e thjeshtë e një shtëpie të thjeshtë. Dhe merret lehtë me mend që një thirrme e tillë, nuk është fare e besueshme sot, kur njerëzit e kanë më të lehtë të besojnë te lloj-lloj piramidash të mendimit e të veprimit, në të vërtetë lloj-lloj piramidash të mashtrimit. Mashtrohen dhe përsëri besojnë te mashtrimet e radhës!...

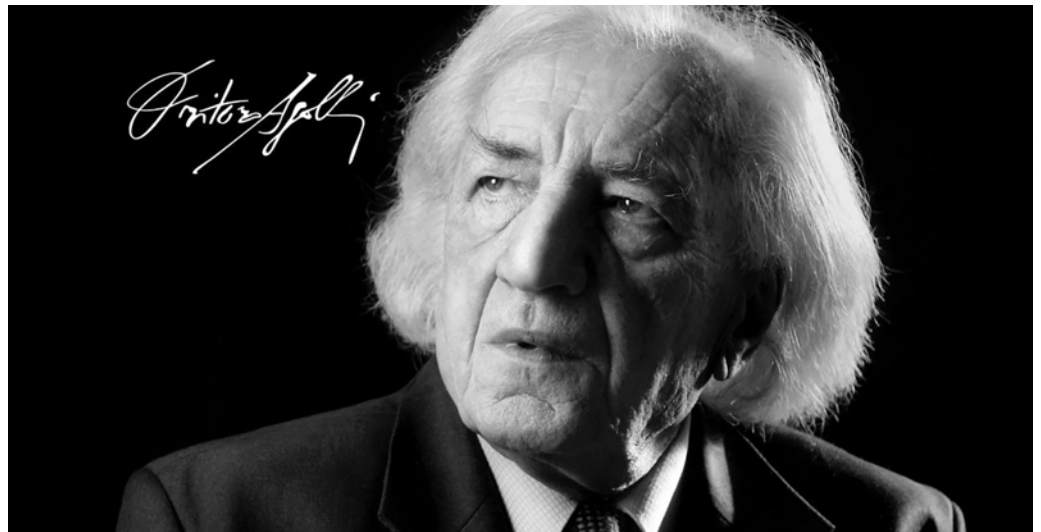
Ja, kështu ka humbur në shekuj përvoja e brezave njerëzorë. Ka humbur me vullnetin dhe në interes të atyre shtresave, që nuk e dëshirojnë kursesi përparimin e gjithë shoqërisë, por vetëm mirëqenien e tyre. Kjo është gjithë e vërteta e shkaqeve dhe arsyeve se përse njerëzimi në drejtim të marrëdhënieve shoqërore ka ecur më ngadalë se kërmilli.

Dhe për shkak të vrasjes së komisarit poetit i dolën nga zemra vargjet:

Autori vijon në shtjellën e aspekteve të ndryshme, që lidhen me krijimtarinë e shkrimtarit të njohur dhe që do të sjellin dhe argumente të tjera në numrat që vijojnë... "Kambana e Dritëro Agollit u ka bërë thirrje të gjallëve", -shkruan autori

DRITËRO AGOLLI

Historia harrohet, nëse e mallkon atë

Në nga poetët e tjerë ndryshojmë...

Ndodhka kështu në jetë:
Më parë mësuam me plumb të qëllojmë,
Pastaj u bëmë poetë!

Në këtë poemë-baladë prej rreth 250 vargësh është gdhendur me anë të fjalës historia e dhembshme e luftës së një populli për lirinë e atdheut dhe flakjen e shfrytëzimit shoqëror; flakjen e mjerimit shumëshkullor.

Kjo poemë-baladë nuk kërkon asgjë nga ata lexues, që nuk janë mësuar të mendojnë dhe të gjykojnë pa paragjykime në kokë. Ajo nuk është një libër i thjeshtë për të mitur. Është një himn i gërshetuar me dhembe për heroizmin e njerëzve të drejtë, ëndrra e të cilëve nuk ka qenë mirëqenia vetjake por e mira e të gjithë bashkatdhetarëve të shtypur e të shfrytëzuar jetë e mot. Sa për miturinë njerëzore dhe luftën për dije Kanti ka shkruar diçka të hollë:

"Iluminizmi është dalja e njeriut nga mituria e tij fajtoze. Mituri është pafuqia për të përdorur arsyen tënde pa udhëheqjen e një jeti. Dhe ajo është fajtoze, kur ka për shkak jo mangësinë e aftësisë intelektuale, por mungesën e vendosmërisë dhe të guximit për ta përdorur atë pa udhëheqjen e një jeti. *Sapere aude*: guxo ta përdorësh arsyen; kjo është parrulla e iluminizmit".

Kambana e Dritëro Agollit u ka bërë thirrje të gjallëve.

19.

Një fshatar rreth 15 vjet më i moshuar se D. Agolli mbante mend se besimi i tij të feja ishte shembur gjatë viteve të luftës në rrethana në dukje të zakonshme, që nuk kishin të bënin me ndonjë kurs të veçantë mësimor, por me zbulimin në praktikë se ç'përmbante një seli besimi, ku atij i kishte qëlluar për vite me radhë, si edhe bashkëfshatarëve të tjerë, të falej duke mbështetur ballin përdhe.

Poema "Rebelimi i parë" nuk ka datë, por nga renditja në vëllimin poetik "Poezi" na krijon bindjen se është shkruar rreth vitit 1967.

Si mund të harrohet historia

Jeta ka treguar me kohë që mënyra më e mirë për ta harruar historinë, mënyra më e mirë për ta fshirë kujtesën historike të një populli, mbetet ndotja e kuptimit të fjalëve, nxirja dhe nxjerrja nga përdorimi e vetë fjalës, praktikisht mallkimi i saj. Dhe, siç dihet, është thënë që herët – pra, edhe besuar – se në fillim ka qenë fjala. Pas saj kanë ardhur edhe gjërat e dukuritë. Rrjedhimisht, forca të caktuara në historinë e njerëzimit kanë luftuar kundër përparimit duke mallkuar fjalë të caktuara, nocione të caktuara. Sigurisht, edhe duke përndjekur ata njerëz, të cilët me anë të fjalëve dhe mendimeve të caktuara sillnin idenë e asaj rrugë, që të shpinte drejt përparimit.

Dhe titulli i saj është shumë domethënës. Është historia në vargje e thyerjes së besimit fetar në shpirtin e një të riu, të rritur si të gjithë parardhësit dhe bashkëkohësit në të tillë klimë nderimi ndaj babait të teqesë, ndaj njeriut të fese:

Dhe dridhmat më dridhnin kur dilte në arë.
Parmendën gjyshi linte plot temena,
Ulej në brazdë në gjunjët e vrarë:
Hejvallah,

hejvallah,
hejvallah!

Dhe mua më shtynte: shko puthi dorën,
Se nxeht babai e gruri s'na piqet.
Se nxeht babai e kokërr nuk korrin,
Se nxeht babai dhe plevica na digjet!

Dhe unë me vrap në brazdë pengohesha
Gjersa t'ia puthja dorën babait,
Me hundë në plisa rrëzohesha:
Hejvallah,

hejvallah,
hejvallah!

.....
Eh, rebelimi i parë ndaj zotit
E nxeht gjyshin e shkretët...
Kjo ndodhi qëmottit
Në brazdat e arës tek ngjismin qetë...
Aherë dhe nënën përfishiu rebelimi
Dhe mbajti me mua një krah,
Dhe s'foli më fjalë trishtimi:
Hejvallah,
hejvallah,
hejvallah!

Sa joserioze, në të vërtetë qesharake, tingëllojnë sot fjalët, fjalimet, shkrimet e studimet për lirinë e fjalës e të besimit, për sa e sa liri të tjera! "Harrohet" liria e mendimit, liria e gjykimit, liria e botëkuptimit (ç'vlerë ka liria e fjalës pa lirinë e botëkuptimit?). "Harrohet" e drejta e njerëzve për dije, për drituri, për ta parë jetën drejt, pa shtrembërimë (ndryshe si mund t'u bëhet thirrje njerëzve të besojnë që e shtrembra është e drejtë dhe anasjellash?). Po sikur vetë jeta të jetë e shtrembër? Po kur në të vërtetë vetë jeta e tillë është, e shtrembër? Dhe ç'mbetet pastaj: t'u bëhet thirrje njerëzve që të besojnë se kjo jetë është e pandreqshme dhe se e mira është vetëm në një jetë përtej varrit? Dhe t'u vënë veshin disa njerëzve të caktuar vetëm e vetëm për arsyen se këta njerëz vishen ndryshe nga gjithë njerëzit e tjerë dhe e paragjismin veten si të veçantë, krejt të veçantë, përderisa ditkan ca gjëra për jetën dhe përtejjetën, të tjerët – pavarësisht se ç'janë, ç'shoklla kanë mbaruar e ç'njohuri kanë fituar – nuk i dinë?

Kësaj i thonë rrugë e verbër, rrugë pa krye. Rrugë e verbër në mendime, pra, rrugë e verbër në jetë. Se verbëria në mendime lind nga verbëria në jetë, nga një jetë e verbër.

A e kemi të qartë vallë se ku ishim dhe ku arritëm?

20.

Përgjithësisht në krijimet e D. Agollit thelbi, sipas një shprehjeje të Gëtes te "Fausti", shquhet që në emër, domethënës që në titull. Poema "Toka ime, kënga ime" është një tjetër

..nga numri i shkuar

"Milosao" i këtij numri ishte relativisht e zakonshme. Shkrimi kryesor iu la njërit prej legjendave të fotos shqiptare Petrit Kumi. Studiuesi Qerim Vrioni në vazhdim e interpretimeve të tij që u ka bërë fotove të ndryshme, këtë herë i është kushtuar një fotoje historike, që mban si autor Kumin dhe përshkruan pritjen e bukur të portierit të Besës. Kjo foto ka marrë një çmim ndërkombëtar në Moskë në evenimentin e vitit 1961 të World Press Photo. Një vit më herët, më 1960 në Beograd, Petrit Kumi ishte nderuar me "Diplomë", për-foton "Brigjeve të Adriatikut"(1959) në

konkursin ndërkombëtar të talenteve të reja të fotografisë. Petrit Kumi, mbetet një nga figurat më të njohura të fotografetarisë shqiptare, ai mban titullin "Artist i Merituar" dhe vlerësimin "Mjeshtër i Madh" i Republikës së Shqipërisë, ndërsa sot në pension mbetet një njeri i këndshëm dhe bashkëbisedues interesant.
Redaktori nxori si shqetësim kthimin e nostalgjisë komuniste. "Mendojmë se përcjellja e shumë emrave të zakonshëm apo akronimeve urbane të asaj kohe është fare normal në kohët moderne. Ato kujtojnë jetën sociale të shumë njerëzve, por edhe socializmin e publikut në atë kohë. Aman është tejet i tepruar përdorimi i sloganeve të komunizmit dhe gjoja

përshatja me teprti thjesht për raste përfitimi. Vetëm të kujtosh parullat ende të mbetura të pafshira në Spaç e kujton sa e hidhur tingëllon për kurrizin e shumë njerëzve, që u masakruan në atë kohë", shkroi ai.
Krijimtaria e këtij numri i përkiste Roland Gjozës, me një tregim, që duhet thënë se kishte një rrefim shumë të kujdeshëm që anonte në pjesën ndjesore. Kurse poezia i takonte poetit slloven Gašper Malej, që prej vitit 2009, është edhe kryetar e redaktor ekzekutiv i KUD AAC Zrakogled - një shoqatë kulturore jofitimprurëse me qendër në Koper. Ajo nga viti 2011 boton serinë "Hella", kushtuar përkthimit të librave fiction të autorëve bash-

këkohorë të Mesdheut, të tillë si D. Dmçdaj, N. Milani, F. Ebejzer, Z. Zlati, J.J. Millas, J. Nikolaidis, D. Velikiq, N. Fabrio.
Shkrimi kushtuar Elsie kishte një parabolë të këndshme por pak patetike të Besim Fushës, ndërsa ashtu si edhe në numrat e shkuar, vazhdon shkrimi për Dritëro Agollin, që këtë herë ne vendosëm të dilnim me argumentin e titullit "poezia e një poeti është biografia e tij".
Në përgjithësi ishte numër i zakonshëm. E përsërisim dhe jo aq mbresëlënëse sa do të donim. Layout megjithë vështirësinë kishte punuar mirë.

shfaqje e madhe e besimit poetik, botëkuptimor, thjesht jetik, të Dritëro Agollit, një shprehje e shkëlqyer e letërsisë së madhe, e cila është e fillë, kur mban parasysh jetën e pjesës më të madhe të njerëzve të një shoqërie, e asaj bashkësie të madhe dhe vendimtare në histori, e cila quhet popull.
Ndaj kur i drejtohet tokës, D. Agolli i drejtohet burimit kryesor të jetës së njeriut, të jetës së popullit. Dhe sot, kur me tokën bëhet batërdia, poema e D. Agollit është e barabartë me një varg shuplakash që bien mbi fytyrën e pushtetit. Ashtu sikurse përmben një varg qortimesh të rënda për ne bijtë e kësaj toke e të këtij vendi, që lejuam të bëhet batërdia me dheun mëmë dhe që shpesh morëm pjesë në batërdisjen e tokës.
Le të shikojmë si e nis poemën e tij për tokën Dritëro Agolli:

Tokë e dashur,
ka tridhjetë e pesë vjet që diçka ke kërkuar nga unë,
Tridhjetë e pesë vjet,
që kur kam hedhur të parët hapa.
Kur bija mbi ty e vrisja duar e gjunjë,
Ti thoshe: s'ka gjë, biro, vritu e mos u kthe prapa!
Ç'bëra unë për ty? Lërova, mbolla e korra
E shumë u mundova të të krijha me krehër fisnikërie:
Me duart e mia të vrava rrënjët e liga, t'i nxora
E thitha nga ti avuj dashurie.
Edhe kur më mërztinin plugu, parmenda,
S'të shava, se ati im, pastë ndjesë,
Kurrë s'të shante e kurrë s'të thoshte fjalë të rënda,
Po ulej në gjunjë, të puthte i mbytur në djersë.

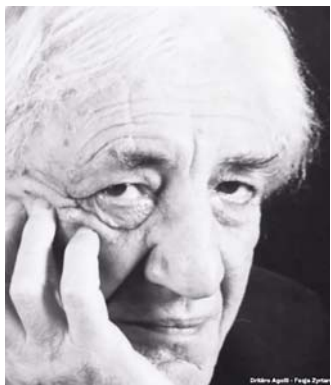
Lexusve të sotëm – pse jo, duke nisur nga mosha e shkollës – nuk do t'u bënte keq të njiheshin me këto vargje e plot të tjera si këto, të shkruara nga D. Agolli për tokën, për dheun. Ndoshta nesër qëndrimi i tyre ndaj tokës do të ndryshonte. Ndoshta! Ose, të paktën, kjo do t'u shërbente si një dëshmi reale (jo si sa e sa gënjeshtër të shitura si dëshmi reale) se si ishte parë toka nga paraardhësit e tyre, se si ishte trajtuar ajo. Pastaj le të bënim – nëse do të piqeshin nga pikëpamja shoqërore e kur të piqeshin – një krahasim me veten. Jam i bindur se pendesë më të thellë se ajo, që do të provonin pas këtij krahasimi, nuk do të ndienin kurrë!
Shkruan D. Agolli:

Tokë e dashur, unë s'mund të të lija djerrë. Dhe, në ica me revolucionin mes shiut dhe deborës,
Dhe, në ndërrova ca vite parmendën me malihëre,
E bëra këtë që ty të të mbaja pastaj në pëllëmbë të dorës.
E çfarë s'kam bërë për ty, tokë e dashur? Unë shkrepat i shtyva në këmbët e malit me supa.
- Shtyhuni pak, or byrazerë!, - u thashë – E hapni udhën të kalojë buka! –
E mbajta për çdo rast malihërin pranë Dhe vezmen e mbushur nën kokë. Se s'dua të merrresh nëpër këmbë prapë,

Të mbetesh djerrë, o tokë!
Vetëm ai, që ka thithur avuj ugari, Kupton se ç'do të thotë djerrë!
Djerrë do të thotë trishtim fshatari, Trishtim që zvarritet ferrë më ferrë...

E dinë vallë sot banorët e vendit tonë se ç'do të thotë fjala "djerrë"? E dinë ata që shkuan të punonin tokën në vende të tjera duke lënë shkretët tokën e tyre? Po njerëzit e politikës e dinë? D. Agolli shkroi për këdo që di të lexojë. Dhe për këdo që dëshiron të lexojë. Por nuk shkroi për ata që nuk dinë a nuk duan të lexojnë, nuk shkroi për ata që dinë të flasin edhe pa lexuar asgjë.
Shkruan D. Agolli:

Tokë e dashur, ti diçka ke kërkuar nga unë: "Ndryshomë, o biri im!", - më ke thirrur nga grykat e maleve.
E gërxhe përmbysa e ngrita diga në lumë E u vura plugjet zalleve.
Tokë e dashur, më ra shorti i bujkut e shorti i poetit:
Lëroj arë me plug e lëroj kartë me pendë,
Dhe gati kam qenë përherë
Të vadit kërcëllin e grurit me djersë e gjak.
...Ndaj kur sytë të mbyll dikë në ndonjë brazdë,
Do doja të më mbështillje me qilimat e

kaltër të tu
E të merrje me fyell një kaba të lashtë,
E t'u thoshe udhëtarëve: "Fle biri im këtu!
Fle këngëtarit i ugarit
I brazdave dhe zogjve!..."

Mbyllet këtu poema "Toka ime, kënga ime". Pamja sot e tokës shqiptare nuk ndjell asnjë kënaqësi, asnjë gëzim. Sa shpërdorime, sa keqpërdorime, sa shkatërrime! Ndoshta prandaj asaj nuk i kushtim më asnjëri ndonjë poemë. Ç'poemë të shkruhet? "Poema e shkatërrimeve"? Dhe shoqëria jonë sot, meqë nuk arrin të nxjerrë dikë që t'i kushtojë frymëzimin e tij poetik temës së tokës, dikë që t'i kushtojë asaj vargje dashurie në emër të vetes, pale më të të gjithë banorëve, kjo shoqëri, e cila ka lejuar në realitet një poshtërim të pashembullt të vetë tokës, arrin natyrisht të nxjerrë disa njerëz që ngrenë dorën mbi figurën e D. Agollit. A ka simbolikë më të dhembshme dhe më poshtëruese për

Ja për kë shkroi Dritëro

E dinë vallë sot banorët e vendit tonë se ç'do të thotë fjala "djerrë"? E dinë ata që shkuan të punonin tokën në vende të tjera duke lënë shkretët tokën e tyre? Po njerëzit e politikës e dinë? D. Agolli shkroi për këdo që di të lexojë. Dhe për këdo që dëshiron të lexojë. Por nuk shkroi për ata që nuk dinë a nuk duan të lexojnë, nuk shkroi për ata që dinë të flasin edhe pa lexuar asgjë.

ne, që jetojmë në kohën, kur toka shpërdorohet e shkatërrohet dhe kur këngëtarit më i madh i tokës në histori të Shqipërisë sulmohet?

21.
Marrëdhëniet shoqërore!... Temë e gjerë! Temë e trajtuar nga studiues të shumë fushave, për shekuj e shekuj. E trajtuar mbarë e prapë, kryesisht si çështje teorike, si çështje leksionesh, kumtesash, artikujsh. Rralëherë e trajtuar si çështje praktike, si çështje që prek drejtpërdrejt jetën e njerëzve, jetën e shoqërisë, dhe trajtimi i së cilës ndikon në qëndrimin në vend të shoqërisë ose përparimin e saj.

Poema "Baladë e ashpër" e vitit 1968 merr dhe trajton poetikisht këtë temë të madhe praktike, merr dhe trajton një anë tejet të rëndësishme të kësaj teme: çështjen e dashurisë dhe të martesës me dashuri.
Sot tema të ditës janë bashkëjetesat mes njerëzish të dy gjinive (por edhe të të njëjtës gjini). Sot nuk flitet më për dashurinë, nuk flitet seriozisht për dashurinë. Ato që ndeshen fageve të shtypit mund të quhen fare mirë modë dashurikash, të cilat anojnë pothuaj tërësisht nga marrëdhëniet seksuale, sepse ky edhe është kryesisht drejtimi që u jepet marrëdhënieve të dashurisë.

Sot shoqëria nuk interesohet për marrëdhëniet shoqërore, veçse kur ato kalojnë në vepër penale. Shoqëria në të vërtetë nuk kujdeset as për lidhjet e njerëzve, as për mbrojtjen e këtyre lidhjeve nga grackat dhe pushtet e një jete pa bosh të pa drejtimit, ku ka vetëm një metër, një normë, një kanun: fitimi.

Shqipëria e femijërisë dhe e rinisë së D. Agollit i kishte trashëguar nga shekujt martesën me mblesëri, domethënë martesën si kontratë ekonomike, si puqje interesash lëndorë, ku vullneti i njeriut të veçantë ishte pothuaj i barabartë me zero.
Dhe vargjet e poemës "Baladë e ashpër" ngrenë pikërisht këtë anë të mprehtë të lidhjes me dy njerëzve me synimin për të krijuar familje:

Po për cilin të stolisin vallë,
Me gërshtëre, me këna e bojë,
Me të kuq e me "flori" në ballë,
Me këpuçë e me fustan të hollë?
Ç'mund të thuash vajzë e xha Agushit,
Dhëndrin tënd ti kurrë s'e ke parë!
Derdhu sofrës ti raki e rrushit,
Plas në vend gërnët e palare!

Ej, pa ty s'e nisim ne makinën,
Nuk të lëmë shtigjeve të liga,

Krushqit do t'i ndalim, kur të vijnë Gërxheve me lisa e boriga,...

Ndofta kjo nuk është aq e hijshme, Duhej jeta ta dërrmonte ndryshkun Dhe ta shkundte egër e furishëm, Siç shkund era nëpër lisa myshkun,...

Më vjen keq të shkruaj këto vargje, Vargje me mërzi e dhembje thurur! Xha Agushi i ngrysur me mustaqe, Ti në vjersha duhej të ishe mburrur! Po ti mbahesh prapë në botën tënde, Botën s'do ta prishësh,

s'do ta ndërrosh!

Ç'e zhubros fustanë e nusërisë Vajza më e bukur e Agushit?.....

Neë dimë, s'mund të rrih në kullë,
Kënga jonë hyn nëpër dritaret,
Të thërrret të vish në hekurudhë,
Të thërrret sirena në binarët.

Ka një lidhje ndërmjet temës së martesës si hap tejet i rëndësishëm në jetën e njerëzve, pra, edhe temës së dashurisë si kusht për realizimin e një lidhjeje sa më të mirë mes tyre, dhe temës së poemës "Rebelimi i parë". Pak më sipër prekëm çështjen e së drejtës së fjalës dhe nënvizuan faktin që sot kjo çështje nuk lidhet me çështjen e së drejtës dhe lirisë së njerëzve për të pasur mendime, gjykim dhe botëkuptim, me çështjen e detyrimit të shoqërisë për t'i edukuar qytetarët me aftësinë e të menduarit shkencor, e të pajisurit të tyre me një botëkuptim sa më të plotë e shkencor: E drejta për të pasur mendime, gjykim dhe botëkuptim nuk trajtohet në teorinë e sotme shoqërore, nuk është objekt i përcaktimit të ligjore, dhe në realitetin shoqëror nuk ekziston. Rrjedhimisht, njerëzit e zhveshur nga e drejta për mendim, gjykim e botëkuptim, janë të zhveshur edhe nga e drejta për të vendosur lirish e në mënyrë të ndërjegjshme për fatin e jetës së tyre të ardhme.

Këto ishin çështjet më prehtëja jo vetëm për vitet '60 të shekullit të kaluar. Në vitet '60 ajo gjë e re që ndodhi për herë të parë në mënyrë mbarëshoqërore në Shqipëri ishte se çështja e fatit të martesës u cilësua para së gjithash si çështje e vullnetit të vetë njerëzve që hynin në lidhje martesore. Dhe shoqëria i dha zgjidhje kësaj çështjeje të madhe duke u hapur rrugën marrëdhënieve të drejta, të barabarta e të ndershme në çift.

Edhe këtë arritje të madhe të asaj epoke koha e sotme e përfoli duke e parë çlirimin e personalitetit njerëzor si blasfemi e si mashtrim. Koha e sotme mund të mburret vetëm që s'oli dhe përhap dukurinë e fellikur të shtitjes së femërës për qefjet e njerëzve të shturur; domethënë të njerëzve me shumë para. Në këtë mënyrë ajo mori mbi vete vullën e turpit historik që nëpërkëmbi dashurinë dhe familjen, që nëpërkëmbi fatin e vajzave dhe femijëve.

Përsëri një poemë-pasqyrë e D. Agollit, që i vihet kohës së sotme përpara syve dhe në këtë mënyrë i bën krijimet e tij të pakëndshme, të padëshirueshme, të pabotueshme, të papopullarizueshme. Kjo është e vërteta. Çështje tjetër; pastaj, se ç'arsye mund të nxirren për të mbuluar arsyen e vërtetë. Dhe si gjithnjë, kur nuk duan të dalin hapur; argumenti më i fortë i përdorur është thjesht...!..heshjtja!

vizon

1-(lat.) Merr guximin të mësosh!

ARGUMENT

Varreza e Vuksanlekaj, mes shumë varreve të reja katolike, fsheh rreth 30 varre të konfiguruar çuditshëm dhe që nuk kanë fare lidhje me të tjerat. Një simbolikë shumë e pazakontë e gdhendur në gurë-vare e tyre na rrëfen një histori, e cila për historianët shqiptarë dhe ata malazezë ka qenë e pamundur për t'u ndriçuar deri më sot...

Magjia funebre e Vuksanlekajve

NGA BEN ANDONI

E habitshme është se sa pak janë të interesuar shqiptarët e Malit të Zi për Varrezat e Vuksanlekajve. Duhet të pyesësh shumë, anipse pas pak të mjafton që me njohuritë e përcipta dhe idenë e një kishe katolike aty afër të kesh mundësojnë të shkosh drejt e vetë. Flitet për udhën që lë kufirin shqiptar në Han të Hotit dhe vetëm gjashtë kilometra më tutje, në drejtimin për në Podgoricë, gjendet varreza e shumëpërfolur. Një banor ka kontribuar për udhën dhe rrethimin. Emri i është shkruar shëmtuar me një si tabelë.

Për fat, kjo varrezë deridiku e mbajtur e banorëve aktualë nuk të jep asnjë ide se në mesin e saj mbart varret misterioze. Në fakt fshati ku shkohet quhet Qye e Dolecit (në Vuksanlekaj) të Malësisë së Madhe. Na duhet të pyesim dy të rinj, që i hasim teksa shkëmbehemi se ku janë varret. Nuk i kemi daluar dot. Vërtetë nuk kemi parë varret e vjetra. "Aty janë", na pohojnë dhe tundin kokën në pohim. Kur mohojmë, djemtë na thonë se duhet thjesht të futemi më brenda.

Pak internexo

Ende nuk ka një studim për këto varre, që sipas një ideje mund t'u përkasin Bogomilëve, por disa studiues i lidhin ato me fundin e shekullit të XIX dhe fillimin e shekullit XX. "Nuk dihet me saktësi se sa të vjetër janë gurët e varreve këtu, por hamendë-

sohet se datojnë nga fillimi i shekullit të njëzetë, apo nga gjysma e dytë të shekullit të nëntëmbëdhjetë. Motivet e artit popullor në gurët e varreve, kuptohet, janë shumë më të vjetra", shkruan mes tyre Elsie.

Varrezat e fshatit Qye të Malësisë së Madhe, janë të konfiguruar në mënyrë shumë të ndryshme. Ashtu si dihet, në ritin katolik, prehjet e trupave bëhen në varreza familjare, që zgjidhen në formën e varreve sakrale, kurse në disa syresh mund të kundrosh dhe vendet gati për pjesëtarët e tjerë të familjeve. Një ide është se ato janë të vjetra 200-400 vjet, por disa specialistë hedhin hipoteza për vjetërsi më të madhe. Në fakt, s'janë më shumë se 30 varre që po humbasin gdhendjet e stilizuara dhe figuracionet në gurë-varret e larta, që shkojnë prej 1 deri 1.50 cm, e që mbajnë drejtimin e kthyer me kokë nga perëndimi. Gdhendja e tyre është në

mënyrë specifike dhe është e bërë në pjesën e përparme dhe të pasme të gurëve mbivarrorë, aman në disa raste edhe në pak pllaka mbuluese. Lajm i keq është se ato pobjerren vazhdimisht dhe janë dëmtuar pa masë prej kushteve atmosferike. Lajm i mirë është se aktiviteti njerëzor këtu është gati minimal sepse njerëzit pothuaj mungojnë fare dhe nuk mund t'i prekin.

Kur futemi brenda territorit të varrezave shkojmë direkt, sipas udhëzimit të djemve, drejt e tek pjesa e brendshme, ku na shfaqen varret. Mrekullia e dekorimeve e konfigurimit e tyre janë vërtetë tërheqëse për këdo që ka interesa kulturore. Interesi shkon tek disa varre pa emra, që veçojnë krejtësisht, paqka se edhe shumë varre pranë janë kretjt pa emra. E veçantë mbetet pjesa e gdhendjeve të tyre. Simbolika e tyre është kaq shumë e jashtëzakonshme,

saqë studiuesve do t'u duhet shumë për t'i identifikuar. Aty ke të gdhendura simbole nga më të ndryshmet, gjarpërinj, lloje kryqesh, rozeta të ndryshme, hëna të plotë, femra të stolitura, parzmore, simbolika si kryqe, gjysmehëna, forma-dielli, ylli gjash-të cepësh, rrrathë ciklikë, trekëndëshi, katrorët, një lloj stapi barinjsh, detaje nga bota shtazore dhe bimore, por edhe figura humane që nga një fëmijë e pa kokë, nëna me foshnje, burri i moshuar, shpatë, një t'i japë gjarpri i lakuar që mbi kokë ka gjysmë hënën dhe diellin apo një rreth që në brendësi ka një lule me gjashtë petale - apo diku edhe tetë, kryqit kelti i formës së iksit, brirë e dhisë mbi kryqin që ka formë të rregullt në gjerësi dhe gjatësi.

Duhet një studiues i shenjave që mund t'i japë drejtim këtyre shenjave, porse një gjë është e saktë. Shumica presin dikë dhe askush nuk

duhet të gjykojë. Janë të shumë studiuesit nga Shqipëria që i kanë vizituar dhe kanë folur për to, por pakush ka drejtuar si duhet një logjikë për konceptimin e tyre dhe ndihmën për hedhjen dritë të historisë së tyre.

A ndodh ngaqë shqiptarët se kanë traditën e varrosjes dhe respektimit të duhur? Ky është një aspekt. Aspekti tjetër është se në Shqipëri por me sa duket dhe në Mal të Zi kemi mungesë realisht të studiuesve që njohin realitetet. Për hir të së vërtetës, varret e vjetra, që kanë mundur të shpëtojnë prej shumë shekujve ose dekadave realiteve tona, pasqyrojnë një lloj kulture, traditë dhe historisë sonë, që lenë ende shumë për të dëshiruar.

"Shqiptarët nuk kanë një kulturë të zhvilluar të varreve. Madje shumë të rralla janë varret origjinale të mbetura në Shqipëri nga koha para Luftës së Dytë

Botërore. Arsyet kryesore për këtë mungesë janë niveli i lartë i shkatërrimit dhe vetë-shkatërrimit që ka kapluar trevat shqiptare në shekuj, si dhe kalimi i shumicës së shqiptarëve në fenë islame gjatë kohës osmane. Megjithatë kalimi fetar ka qenë më shumë formal se sa nga ndjenja e zjarrtë, dhe besimi fetar - qoftë mysliman, qoftë i krishterë - kurrë nuk ka qenë i fortë në Shqipëri, shqiptarët myslimanë përgjithësisht i kanë respektuar zakonet islame të varrimit. Kjo do të thotë se të vdekurit varrosen shpejt, mundësisht brenda 24 orësh, dhe se varri shënohet vetëm me një tog dheu ose me një gur të pagdhendur dhe anonim, sepse tradita islamike përgjithësisht i ka shkurajuar gurët e mëdhenj të varreve", na vjen në ndihmë sërish Elsie. Pavarësisht kësaj, kjo varrezë në mjediset shqiptare të habit.

Duhet të sqarojmë se sistemi i varreve të të krishterëve është tradicionalisht më i përpunuar, por edhe mundësi më të madhe për ta identifikuar. Ndryshe ndodh në rastin e varreve myslimane. Ndërsa sa i përket të tre katër komuniteteve fetare në vend ka një lloj papërgjegjshmërie sa i përket artit funebër, por edhe kujdesit ndaj varreve. Gjë që nuk e justifikon indiferencën ndaj kësaj varreze në Vuksanlekaj që po bjerret nga dita në ditë. Humbja e saj do të jetë një humbje e madhe, sepse ende nuk kemi arritur ta identifikojmë as në dhe as malazezët.

PROVERBA

NGA ALEKSANDAR QOTRIQ

Vazhdojmë atje ku ishim - qëndrojmë!

1. Kemi shikim të mirë. Së pari shohim atë që nuk ekziston.
2. Jemi shoqëri multikulturore. Këtu kanë sukses shumë kultura bujqësore.
3. Bola është bërë fshat global. Këtë e besoj sa herë shelis ne rrugët e dyteleve tona.
4. Nuk e di se me çfarë shpejtësie ecën rryma elektrike. Ne disa fshatra ende s'ka arritur.

Namik Dokle vjen me një cikël të përkthyer proverbash të një autori të njohur serb. Libri, që është sjellë në ditët e fundit i përkthyer nga Dokle, përcjell një thellësi mendimi, por edhe një përpjekje për ta bërë të njohur këtë letërsi në vend...

5. Deri sa Serbia të bëhet shtet normal, ne mund të bëhemi anormalë.
6. Momentalisht jemi keq. Dhe kjo është konstantja jonë.
7. Te ne gjasat janë aq interesante saqë janë bërë të demshme.
8. Kjo është tragjikomedi. Ne kemi humbur, ata qeshin.
9. Fati ndjek trimat. Të tjerët i ndjekin truporjat.
10. Fatkeqesia asnjëherë nuk vjen vetëm.
11. E t'herasim ne.
12. Përralla juaj nuk pi ujë. Na pi gjakun neve.
13. Gjithë problemet mund të zgjidhen me dialog.
14. Me kusht që ju të thoni vetem : PO!

13. Le të flasim si njerëz të rritur. Fëmijët thotë të vërtelën.
14. Kur nuk e zgjidhim një çështje të nxehtë, na mbetet të mbrohemi nga hiri.
15. Gjithçka ka shkuar në të s'emës, ama të paktën gjithçka është në të njëjtin vend.
16. Jemi të detyruar të durojmë edhe dy vjet, por në të tretin do të jetë edhe më keq.
17. Te ne edhe vetë alternativa nuk ka alternative.
18. Nuk ka hajdut në radhët tona. Ata gjithçka e kryejnë jashtë radhe.
19. Demokracia është qeverisje e shumicës.
20. Më të rëndësishëm janë numrat nga argumentet.
21. Pas ndryshimeve demokratike nuk mund të njohim demokracinë për të cilën jemi përpjekur.
22. Te ne sundon pluralizmi. Mundet kështu, por mundet edhe ashtu.
23. Thuaj që je më mirë! Që të mos behet më keq!
24. Nuk është diktaturë totale,

25. sepse një njeri gëzon të gjitha të drejtat.
26. Jo që nuk shihet dritë në fund të tunelit,
27. por ne nuk shohim as tunelin.
28. Optimistët kërkojnë dritë në fund të tunelit.
29. Pesimistët nuk futen fare në tunel.
30. Dhe ne kemi kalë për hipizëm. Të tjerët garojnë me makina.
31. Kozmopolitën te ne e shohin si alien.
32. Anija jonë nuk lundron. Tashmë ka kurs të sigurt drejt fundit!
33. Janë shkatërruar të gjitha shpresat. Nuk është gjetur as kutia e zezë.
34. Atlantida jonë është mbytur në detin e aferave.
35. Nuk i besoj nekrologji, shkruajnë gjerat me të bukura.
36. Të sotmit fajesojnë të kaluarën për të sotmen.
37. E kaluara fajëson të sotmen për të ardhmen.
38. Jetojmë më mirë.
39. Në krahasim me çka na pret.
40. Dalja ekziston, por s'ka kthim prapa.
41. Më të mirët largohen nga vendi. Shteti gëzohet që ata na përfaqësojnë para botës.
42. Dy të tretat e të rinjve emigrojnë. Një e treta tashmë ka emigruar.
43. Në botë më denjësisht na përfaqësojnë ata që ne i kemi përzënë jashtë.
44. Rinia është gjenerata që ikën.
45. Gjithnjë e më pak të rinj bëjnë gat valixhet.
46. Nuk kanë ç'të marrin me vete.

L

LETËRSIA

NGA VASIL PREMÇI

Romani "Nomeja e largët" përjetoi fatin e një genie njerëzore; fëmijërinë si novelë me titullin "Katër orë larg shtëpisë" dhe më pas në gjininë e romanit, burrërinë ose moshën e pjekurisë. Botimi i tij nuk kaloi pa rënë në sy të kritikës letrare dhe kolegëve të autorit, Faik Ballanca, si atëherë, por edhe sot pas kaq vitesh. Por ajo që ndodh rëndom me romanet që shkaktojnë diskutime në botën letrare nuk u përjetua nga vetë autori ose më mirë të themi, ndodhi si atij bujkut të pafat, që edhe pse mbolli me kujdes e dashuri arën, në fund, nuk arrin të gëzojë të korrat e prodhimit të pritshëm...

Nuk mund të mos vemë në dukje faktin se, në vitin 1975, ky roman ju ktheu dy herë autorit nga Shtëpia Botuese "Naim Frashëri", si një roman i pabotueshëm për shkak se nuk mishëronte apo nuk u përgjigjej normave të realizmit socialist. Romani pa dritën e botimit në vitin 1989, shumë vite pas vdekjes tragjike të autorit.

Nisur nga këto rrethana, por ca më shumë edhe nga mënyra si është ndërtuar e konceptuar ai, nga idetë që kërkon të transmetojë nëpërmjet përmbajtjes dhe heronjve dhe në veçanti të jetës së personazhit më të spikatur të tij, Bendos, romani meritoi një vëmendje të veçantë. Sigurisht leximet dhe interpretimet e ndryshme të romanit kanë të bëjnë me formimin letrar-artistik të lexuesit, shijet dhe nivelin e tyre, por edhe me aftësitë dhe mjeshhtërinë letrare të Faik Ballancës e dëshmuar më parë në mjaft tregime dhe novela të spikatura, si bie fjala "Mbama pak pallton, çun!", "Kënga e fundit e Marko Boçarit", "Njerka" "Shtigje me helm", "Ifundit", etj.

Nga shkrimtarët dhe studiuesit e letërsisë janë dhënë vlerësime të larmishme, konvergimi i të cilave u përcjell lexuesve veçoritë e stilit letrar të Faik Ballancës dhe ngarkesën e përfytyrimit që e dallon në tërësi krijimtarinë e tij letrare.

Përkundur qëndrimin zyrtar të redaksisë së lartpërmendur, shkrimtari i mirënjohur Ismail Kadare ka shkruar:

Faik Ballanca

"Romani Nomeja e largët i Faik Ballancës më pëlqeu. Asnjë nga akuzat që i bën redaksia nuk qëndrojnë. Ky është romani i tij i parë dhe çuditëse se si ka mundur të realizojë një strukturë kompozicionale të tillë, sa të vështirë aq edhe moderne".

Studiuesi i letërsisë Spiro Gjoni, në analizën që i bën novelës "Katër orë larg shtëpisë", botuar në monografinë për krijimtarinë letrare të Faik Ballancës, "Paradigmat e një krijimtarie", shpreh: "Nuk themi ndonjë gjë të re

Autori na sjell një vështrim të romanit "Nomeja e largët" të Ballancës. Nisur nga këto rrethana, por ca më shumë edhe nga mënyra si është ndërtuar e konceptuar ai, nga idetë që kërkon të transmetojë nëpërmjet përmbajtjes dhe heronjve dhe në veçanti të jetës së personazhit më të spikatur të tij, Bendos, romani meritoi një vëmendje të veçantë, shpjegon autori duke shtjelluar argumentin e tij...

"Nomeja e largët" i Faik Ballancës, një roman ekzistencialist

(kritika e ka shprehur dhe pranuar prej kohësh) nëse pohojmë faktin që edhe te novelat Ballanca ka në fokusin e tij temën e së shkuarës dhe temën bashkohore (të përqendruar kryesisht në problemet e sferës etiko morale), (faqe 72)

Kritikat që shoqëruan botimin e novelës "Katër orë larg shtëpisë" vinin në dukje se, "konflikti është thuarë inekzistent"...konflikti është shumë i nëpërtësishëm gati të duket sikur ai nuk ekziston fare" (D.Dilaveri, Nëntori 1973/8 f.99).

Në librin e sipërcituar, Spiro Gjoni, shpreh mendimin se, konflikti në novelën "Katër orë larg shtëpisë", unë do të shtoja, edhe i rikonceptuar tashmë në romanin "Nomeja e largët", ekziston dhe shfaqet apo mishërohet të "një numër personazhesh" të romanit, "që, për arsye nga më të ndryshmet, ...manifestojnë kundërshtit reciproke, pakënaqësi apo përplasja nga më të thjeshtat deri tek më të ndërlikuarat qefmbetje, mërzitje, debate, acarime apo grindje të cilat natyrshëm janë pjesë e jetës." (faqe 83)

Ngjarjet e këtij romani zhvillohen fill pas Luftës së Dytë Botërore e cila la pas shkatërrime dhe vdekjen e miliona njerëzve. Romani ka në qendër jetën e përditshme të një grupi blegtorësh, njëri prej të cilëve është edhe Bendo, një ushtar i huaj i mbetur pas luftës në një fshat të Shqipërisë së jugut. Si çdo vepër artistike që ngrihet mbi një rrethanë mbizotëruese, romanin e "udhëheq" si filli i Arianës Tezeun, jeta e djeshme me episode tragjike, si ushtar armik dhe ajo e sotme, me përpjekjet e Bendos për t'u martuar. Ai kërkon të ndërtojë jetën e vet familjare duke u lidhur me Bardhën, një vajzë të cilës po ikte moshë, por edhe që vuante nga një cen fizik, sepse ishte e çalë.

Pra, personazhi Bendo, një ushtar i mbetur nga Lufta në ato troje, si një bimë e djegur nga shkrepetimat e Luftës, kërkon të ngrejë krye dhe të gjallojë duke u martuar me Bardhën, një vajzë nga fshati në të cilin zhvillohen ngjarjet. Nga biseda midis tyre nuk shfaqet ndonjë konflikt i ashpër e përfundimtar, përveç faktit që vajza ja ka lënë në dorë fatin e saj të atit. Pikërisht kjo linjë intimo-lirike është edhe çimentua që lidh dhe krijon një udhë disi të fshatit nga faja në të roman.

Edhe banorët e fshatit në tërësi nuk ja pranojnë këtë kërkesë Bendos, ndonëse nga ushtari i huaj Bendo, tani ka mbetur vetëm një njeri i shushatur, i heshtur dhe i vetmuar, që rri natë e ditë në stacionin malor me dhen. Me sa duket ai do të mbetet për ata përherë,

Faik Ballanca

pushtuesi i dikurshëm që erdhi t'i shuante me zjarr e hekur. Autori e mban të kaluarën e Bendos pothuajse në "një errësirë informative". As më shumë dhe as më pak se portreti i një ushtari armik, i mbetur pas luftës. Figura e tij engimatake e rrethojnë mjaft legjenda dhe hamendësime...Por në roman pulson dukshëm ideja e dashurisë së pafat e Bendos ndaj Bardhës...

Të gjitha veprat e mëdha letrare, njësoj si konstruksionet e ndërtesave mbahen nga një armaturë e qëndrueshme mbi të cilën ngrihen katet e tjera, pra, mbi një konflikt që zhvillohet nga faja në roman.

Meqenëse si në novelë ashtu edhe në roman, bën majë dhe mbetet e pandryshuar linja e dashurisë së Bendos me Bardhën, veçojmë se, në analizën e novelës "Katër orë larg shtëpisë", Spiro Gjoni shpreh: "...konflikti qëndror në novelë nuk është mes Bardhës dhe Bendos, por mes tij dhe fshatit (banorëve të tij) por edhe shokëve të kolektivit ku ai punon. Në vijim të studimit, S.Gjoni e pohon faktin e mungesës së konfliktit midis Bardhës e Bendos. "Por në tërësinë e veprës, nënvizon ai, konflikti ekziston, edhe pse pak si i fshehur". (faqe 89)

Përpjekjet për të mbështetur apo gjetur konfliktin në këtë vepër letrare të krijon përshlypjen sikur në këtë mënyrë dhe me këto argumente kërkohet gjilpëra në

kashtë. Ja njëri prej tyre:

"Në vend të një konflikti të hapur, që do t'i jepte veprës tjetër pamje, shkrimtari ka preferuar apo, më saktë, ka zgjedhur ta ruajë goftë edhe "inegzistent" këtë konflikt nëpërmjet mjeteve e mënyrave të tjera, të pëlqyera e të realizuara me sukses prej tij.

Unë mendoj se për të kuptuar mesazhin dhe natyrën e një romani të kësaj natyre, në dukje pa një konflikt të shfaqur në mënyrë tradicionale, duhet zbuluar kodin artistik e filozofik i veprës. Ndryshe, çdo studiues është i detyruar t'i vijë rrotull episodeve, dialogjeve ose ngjarjeve të romanit pa e gjetur e zbuluar atë, madje duke shfaqur herë pas here inkoherencia, herë duke pohuar që vepra nuk ka konflikt të hapur, dhe herë duke argumentuar se ai "mishërohet tek "një numër personazhesh" të romanit, "që, për arsye nga më të ndryshmet, ...manifestojnë kundërshtit reciproke, pakënaqësi apo përplasja nga më të thjeshtat deri tek më të ndërlikuarat qefmbetje, mërzitje, debate, acarime apo grindje të cilat natyrshëm janë pjesë e jetës." S.Gjoni, "Faik Ballanca-paradigmat e një krijimtarie". (faqe 83)

Sipas mendimit tim, kodin artistik e filozofik të këtij romani e përbën fakti i të qenit një roman i drejtimit ekzistencialist. Sikurse vumë në dukje më lart, thelbi i romanit ndërthet jetën e një ushtari ish-armik, Bendos. Megjithatë Lufta ka përfunduar prej kohësh, ekzistenca e tij e mëtejshme përcaktohet nga thelbi, pra, të qenit dikur ushtar armik.

Është me vend të kujtojmë se, shkrimtarët që "themeluan" drejtimin letrar të Romanit të Rishtruar para vetes pretendimin që ky drejtim i ri letrar duhej të udhëhiqej nga ideja e kapërcimit të intrigës dhe e përshkrimeve, madje dhe e vetë personazheve.

I vetmi përrua rrjedhës që i shpëton përrua faqet e Romanit të Ri duhet të jenë dialogjet e zgjedhu-

ra, të cilët janë edhe "buka e gjelbra" e këtij drejtimi.

Veprat letrare të këtij drejtimi letrar: të Xhojsit në Angli, të Prustit në Francë dhe të Kafkës në Pragë, shpërfaqin pikëpamjet se: "Bota nuk mund të njihet, e keqja është e plotfuqishme, ndër-sa vetmia e njeriut është e pas- shërueshme dhe e pakapërcyeshme." (Prust)

Në kohën kur u shetua dhe u shkrua romani, "Nomeja e largët" i Faik Ballancës, rryma filozofike e ekzistencializmit shijonte pranverën e vet të lulëzimit në Francë dhe në disa prej vendeve më të zhvilluara të Europës. Njohja e gjuhës frënge nga F. Ballanca dhe natyra e tij kërkimtare nuk lënë aspak dyshim për njohjen e letërsisë bashkëkohore frënge dhe të veprave të Zhan Pol Sartrit. I mbiquajtur shkrimtari dhe filozofi i identitetit dhe ekzistencës, Sartri, kishte botuar veprat filozofiko-letrare: "Imagjinata" (1936), "Përparësja e Egos" (1937), "Neveria" (1938), "Muri" (1939), "I imagjinuari" (1940), "Qenia dhe Hiçi" (1943), "Rrugët e lirisë" (1945), "Ekzistencializmi është një humanizëm" (1945), "Duart e pista" (1948), "Djali dhe zoti i mirë" (1951), "Kritika e arsyes dialektike" (1960), "Fjalët" (1964).

Madje kaq të popullarizuara u bënë pikëpamjet e tij ekzistencialiste, sa që pas botimit në vitin 1964, të librit autobiografik, "Fjalët", ju dha edhe Çmimi "Nobel" në fushën e letërsisë, të cilin ai e refuzoi.

Përgjithësisht temat mbizotëruese në filozofinë ekzistencialiste, por edhe të këtij drejtimi letrar, bëhen: Tensioni në mes të individit dhe shoqërisë, vdekja, asgjëja, angështia, paranoja, refuzimi i shkencës dhe shpjegimit të saj shkak-pasojë dhe paraqitja e autenticitetit si norma e vet-identifikimit e lidhur me idenë e vet-përcaktimit nëpërmjet lirisë, zgjedhjes dhe përkushtimit, si edhe theksimi i tipareve rrethnore të mendimit dhe arsyes.

Sipas filozofisë ekzistencialiste, njerëzit janë të zhytur në një mori situatash, ku u duhet të bëjnë zgjedhje. Disa zgjedhje janë të parëndësishme, të tjerat janë të rëndësishme, por zgjedhja është individuale dhe vendimet shpesh në përkufizimin e vetvetes. Njeriu krijon përkufizimin e vetvetes dhe me këtë formon thelbin e tij.

Sartri shkruan: "Natyra e realitetit për ekzistencialistët është subjektive dhe gjendet brenda individit. Bota fizike nuk ka ndonjë kuptim të trashëguar jashtë ekzistencës njerëzore. Zgjedhjet dhe standardet individuale janë më të rëndësishme se standardet e jashtëme. Ekzistenca vjen përpara çdo

Vijon në faqen 20

A

RETROSPEKTIVE

NGA FERIDE PAPLEKA

SCODRA¹

Tije vend i shenjtë,
Oyteli ku u lindi.
Të njoh dhe nuk të njoh.
Tije kujtim dhe harresë,
Hijë dhe dritë.
Shkodër,
Në netet e mia ti vjen,
E largët dhe heroike,
E ngrirë në pikën e vdekjes,
Në Rrethimin e Dytë
I shoh bijtë e tu duke kapërcyer detin,
Për t'i ikur roberisë.
I rishoh ëndrrat e tua të mbytura në histori.
Lexoj Marin Barletin,
Një nga të mbijetuarit e tu
Që si në një testament dashurie,
Kujton ditët e lumtura në Shkodër
Dhe flet për Gjergj Kastriotin,
A mos jam edhe unë,
Një nga të mbijetuarit
E këtij vendi tashmë të përmbytur?

ILUZION APO
E VERTETE

Këto peizazhe
Tjeter herë s'i kam parë,
Tërë fytyrat më duken të panjohura,
S'e kuptoj fare gjuhën që flasin,
Kam harruar cilin jam,
Nga vij, ku shkoj?
Diku
Në katakombet e këtij shekulli mjeran,
Më janë ngatërruar vitet.
E unë heq zvarrë
Një jetë të paqenë,
Në një planet të hamendësuar.
Mbase është *Tion Uqbar Orbis Tertius*,
Ku më pret i perëndishmi Borges
Duke shfletuar "The Anglo-American Cyclopedic"²

LUMI I HERAKLITIT

Fushë e korrur,
Femijë që luajnë
Dhe bagëti që kullosin në kallamisht
Gjithcka është larë me shkëlqimin
E diellit perëndues.
Shlëpiteme dukën si të përmbytura
në dritë e ngrohtësi.
Ngjyra e dheut të kodrave
Më kujton të kuqen e Onufrit.
Më tej malet e hirtë.
Shëndërrohen dalngadalë në argjend.

Autorja e njohur na ka propozuar këtë cikël, me një përzgjedhje krejtësisht të saj. Brishtësia dhe delikatesa e ndjenjës e vesh të gjithë këtë cikël poetik duke na dhënë një botë të gjerë dhe shumë kërkuese ndaj kanoneve estetike prej autores...

Këtë peizazh nuk do ta shoh më
Nesër diellin, kusheidi, do ta kenë mbuluar retet;
dhe shpirti i ...
oh, shpirti i mi,
ndoshta s'do ta ketë më këtë mrekullim.

Peshkopi, korrik 1994

MESIMI I ZOGUT

Një vogëlushe më tregoi një përrallë:
(Nuk e di në e kish lexuar gjekundit),
për një zog që doli nga veza
dhe pasi shëlliti një çast mbi tokë,
u kthye i lemeritur
që të futet prapa atje ku ishte.
- Njerëzit janë shumë të keqinjtë,
kishte thënë.

KERKIMI I SE
VERTETES

Mos është ende herët?
E kaluara dhe e tashmja më mashtrorin:
me çastet e tyre të pasigurisë,
me çastet e tyre të nguljes,
me shpresën e vakët që ngrysi ditët,
me gëzimet efemere,
që i kam harruar.
S'më mjafton e Vërteta e Kryqit,
as e Vërteta e Zjarrit,
as e Vërteta e Gjakut të derdhur lumë,
as e Vërteta ime - Kauzë e Humbur.
Dua të Vërtetën e të Vërtetave.
Kushedi, atë s'do ta gjej kurë.

SHI VERE

Mbi qytetin e zjarrtë bie shi
Shi i dendur si perdet dimërore

Toka e tharë gëzon
Prapa qelqeve të dritares
Unë e shoh këtë shfaqje të natyrës
Rrugët zhduken
Ndërtesat marrin forma të turbullta,
Oyteli shtrëmbërohet
Dhe unë përfytyroj kohëra luftërash
Por jo vetëm të moçme
Shekulli XXI gjithëcka e ka postmoderne,
Kuptohet edhe luftërat.

KUR JE 20 VJEÇ

Tim biri, Orionit
Kur je 20 vjeç
Të gjitha rrugët
Të duken të drejta e të arritshme.
Oieelli është përherë i yjezuar me ëndrra.
Lulet nuk i bjerrin asnjëherë pelalet.
Një balon i blertë të duket dielli
Apo mbase një portokall i kuq.
Një zog që këndon ditë e natë është dashuria.
Gjumi vjen pa trokitur.
Të gjitha fytyrat janë të këndshme.
Lojë fjalësh është trishtimi.
Efemerja është e pavdekshme.
Dhimbja është një planet i panjohur.
Një portë e hapur për mirësi është shpirti.
Realiteti është një ide poetike.
Shpëtimja e të gjithëve është bota.
Kur je 20 vjeç ...

PARIS

Unë të kisha sjellë mundimshëm
Në ëndrrat e mia.
Në këtë qoshe të harruar të Ballkanit.
Ti ishe llaharishit i bukur.
I tejdukshëm si kristal.
I hollë si një fije e re bari.
Të ndriste balli nga mendimet,
Në zemër të buronte miresia e botës.

Herë-herë të merrja në duar si lodër
Dhe flisja me ty në gjuhën sanskrite,
Në Champs Elysées degjoja "Nocturnes"
Të Claude Debussy-se,
Jeanne d'Arc qëndronte ende mbi kalë
Prapa portës Saint Honoré
Me një pellg të kuq gjaku në supin e majtë.
Dhe Proust që nga "Père Lachaise" më thosh
'Eja !'
Për t'i sjellë një ditë dhjetori të vitit '93
Një trëndafil të kuq mbi varr.
Tani jam këtu
Si Eva në Eden
Nga t'ia nis nuk e di.

Paris, dhjetor 1993

PEIZAZH NE
POGRADEC

Dita po mbaron
Copezat e saj të fundit zhyten në liqen
Të trembura nga nata.
Papritmas qielli çel lule të bardha,
Si të ishte zemër e dashuruar
Pasqyra gjigante e liqenit
Shëndërrohet në lëndinë qiellore
për t'u zgjuar në mëngjes
në krahë kalterie.

TI ISHE QIELLOR

Ti ishe qjellor,
M'u desh të behesha me flatra për të të mbërritur,
Koha pas meje rrëshqiste si trëndafil i reres,
Ditët e mia i ngjanin Spirales me ëndrra
Që e turbulluan Gëten.
Duke ardhur drejt teje,
Sy burrash të tjerë më kanë vështruar,
Sepse çdo grua është një Tokë e Premtuar,
Por mua të tërë më dukeshin Zola pa qjell.

ÇASTE

Ndonjëherë,
Në mes të natës,
Zgjohem e lemerisur.
Një makth me mberthen:
Zëri yt hyjnor.
A është arratisur ai nga shpirti im,
Apo ende aly banon?

RREFIMI

Sa e gjatë ishte java!
Dhe horizontet plot mjegull qenë,
Njerëzit e njohur
Çtë zbrastë!
Por unë jetoja tjetër kohë,
Në një vend të largët,
Midis trendafilave të Bengalit,
- Që të parë nga lartësia e kaltra,
Shfaqen me forma zjarresh të veckel-.

Me imazhin tënd në sy
Dhe me zërin tënd të skallitur në shpirt,
Duke shtrënguar zemrën,
Zemrën time të brishtë
Që si një zog kreuji i përgjakur
Endërron fluturimin e mbramë.

FAQE
AUTOBIOGRAFIKE

Cila jam unë?!
Jam koha ime
E copëtuar në vite, muaj dhe javë,
Në ditë dhe net
Dhe në çaste tragjike fare të vogla,
Si ora 12, 25 e 22 Janarit '96,
Kur vdiq im atë.
Jam syri i tij lules,
Atë të Henë të zymtë,
Për të cilën më thonë se shkëlqente nga dielli,
Por nuk dua ta besoj.
Jam rregëlima e tij e mbramë.
Jam apokalipti i tij.
Sot s'jam gjë tjetër.

22 korrik 1996

NE STRUGE

Dielli u lind
Dhe hëna nuk do të ikë
Unë magjepsëm nga qielli natalor
Peshpërimat e mia të lumtura
Fluturojnë në ajër
Dhe përshkëlqojnë hapësirat
Si pellumba të bardhë.
Pastaj unë bëhem valë
Përsëritëse e përmalluar
Vajtim shekullor
Në ujën e mermerit të *Dritin të Zi*
Dhe kapem te ura në mes të qytetit
Duke soditur kohën e Heraklitit
Që rrjedh si uji.

25 korrik 2009

ENDERRIM

C'është kjo pamje e mjegullt
që u dhurohet syve të mi
në kete ditë të kalter
dhe e zhbën përmasën e vërtetë të gjërave?
Oyteli i Ohrit shtrihet gjer tutje në lindje
I heshtur dhe mosperfillës
Si një galaktikë e largët.
Me kujtesën time imagjinare
shoh një hartë me gjurmë vijash,
të fshehura nga historia,
në kohë të tjera, në të tjera stinë.
Dikur ketu i thuej bukës buke,
dhe ujit ujë.

Ohër, 30 korrik 2009

→ Vijon nga faqja 19

përcaktimi i asaj që jemi."

Ja përse "nuk gjendet" në roman edhe konflikti i hapur tradicional ballë për ballë individëve e palëve. Atë lexuesi duhet ta gjejë e ta përjetojë brenda Bendoros, heroit "problematik" të romanit, por edhe në alternimin e episodëve të së shkuarës dhe episodëve të realitetit në të cilin zhvillohen ngjarjet.

Në esenë e tij "Ekzistencializmi është humanizëm", Sartri shkruan: "Gëzimi më i madh i njeriut është të ekzistojë për këdo, veçanërisht për një person ose për një grup njerëzish që në jetë mar-

"Nomeja e largët" i Faik Ballancës, një roman ekzistencialist

rin emrin familje."

Këtë ngjizet e zë filli edhe romani "Nomeja e largët" ose këtu gjendet "kodi" i natyrës së tij ekzistencialiste, pra kur Bendoja mendon natën e ditë të krijojë edhe ai një familje.

Në roman babai i Bardhës refuzon t'ia japë vajzën një njeriu të humbur dhe pa kujtesë njerëzore si Bendoja. Por Bendoros i është fiksuar në kokë martesë me Bardhën edhe pse ajo është e çalë. Me sa shihet, autori, F.Ballanca, nuk "shqetësohet" dhe aq për mungesën në romani të konfliktit të hapur e tradicional që kalon të

gjitha fazat e tij, sepse ai e njoh mjaft mirë mendimin e Sartrit të shprehur në esenë "Ekzistencializmi është humanizëm":

"Ti përgjigju për atë që të takon, ekzistoj jo për humanizëm, por për një arsye më të madhe se kaq, për të jetuar dhe për të përballuar atë përgjegjësi që të takon. E gjitha kjo është humanizmi të cilin ti ke për detyrë ta bësh, sepse çdokush e di se ti nuk do të dëshiroje këputjen e hallkave që ndodhen sipër teje. Ekzistenca e tyre mundëson dhe tënden. Ky është humanizmi yt, të ekzistosh për të bërë të mundur ekzistencën e

hallkave që ndodhen pas teje. Sigurohu të ekzistosh pra." (Po aty)

Ballanca shpërfaq një ndeshmëri të lartë artistike dhe ka djitur të mbajë një ekuilibër midis "mungesës" së konfliktit të hapur, pra planit dramatik dhe intensitetit lirik që e plotëson më së miri të parin, nëpërmjet përsiatjeve të personazheve të romanit, por edhe përshkrimeve të qëmtuara të peizazheve të natyrës, të cilat janë aq realiste saqë duket sikur i sheh me sytë e tu dhe i prek me dorë.

Në faqet e tij, ndihet një plazhim apo mënyrë të shkruari e cila ngërthen me mjeshtëri me

njëra tjetër episode tragjike tronditëse, që i japin atij një frymëmarrje të veçantë.

Mendoj se, edhe "shkrimja" apo qendrimi i autorit pas kapitujve "Gjithësecili tregon një histori", dëshmon për linjën e formës ekzistencialiste të romanit.

Dhe, sikurse nënvizon Umberto Eco, në librin e vet *Si shkruaj*, vepra letrare "duhet të shkaktojë kënaqësi gjatë rrëfimit", lexuesi e pëlgen romanin "Nomeja e largët" edhe pse i duhet "të udhëtojë" nëpër faqet e tij, me ngadalë e kujdes, jo vetëm për shkak të sendërtimit të veçantë të tij, por edhe për shkak të mesazheve të fshehta filozofike me të cilat ai është ushqyer.